

**b\m. ZİBAHƏT NƏSİROVA
m. AYNUR SURXAYEVA
AzTU “Xarici dillər” kafedrası
H.Cavid 25.
zibaynur@mail.ru**

KLASSİK ALMAN ƏDƏBİYYATINDA ROMANTİZM VƏ HUMANİZM MEYİLLƏRİNİN TƏZAHÜR FORMALARI

Xülasə

Romantizmin yaranıb təşəkkül tapdığı dövr əski dünyanın öz məhvərindən qopduğu, özülünün laxladığı, bütün ictimai və bəşəri münasibətlərin sarsıldığı dövrdə təsadüf edir. Təbiidir ki, həmin dövrdə köhnə fəlsəfi təsəvvürlər, estetik baxışlar, əxlaqi prinsiplər də aradan çıxırdı. Bütün bunların əvəzinə yeniləri yaranır, ancaq onlar da çox qalmır və ya həmin dövrün sənətkarları, xüsusən də romantiklər tərəfindən qəbul edilmirdi. İngiltərəni öz cənginə alan “sənaye inqilabı” nəticəsində insan əməyini maşınlar əvəz etdi.

Bu zaman narazılıqlar daha da gücləndi, ölkədə işsizlərin sayı artdı, kütləvi etiraz dalğası digər ölkələrə də yayıldı. Fransa burjua inqilabının siyasi gərginliyi, iqtisadi sıxıntıları isə xalqın əsrlərdən bəri yığılıb qalan azadlıq arzularını oyatdı. Yaradıcılıq mövzusu olaraq azadlıq, əmin-amanlıq, bərabərlik uğrunda mübarizə əvvəlcə publisistika sahəsinə, daha sonra isə ayrı-ayrı müəlliflərin əsərlərinə yol tapdı. Yeni cərəyanın nümayəndələri əsrlərdə mövcud olan klassik modellərdən imtina edir, daha çox unikal insan xüsusiyyətlərinə, ifadə sərbəstliyinə, səmimiyyətinə, azda ruhlu xarakterlərə üstünlük verirdilər.

Beləliklə, romantizm təkcə bir estetik kateqoriya deyil, eyni zamanda ictimai şüurun inkişafında, iki müxtəlif tipli sosial quruluşun bir-birini əvəz etməsində, siyasi, iqtisadi sahələrdə baş verən dəyişikliklərin ziddiyyətli inkişafında yeni dövr açan ictimai hadisə olmuşdur.

Açar sözlər: romantizm, ədəbi cərəyan, ədəbi dərnək, estetika, maarifçilik

XVIII əsrin axırlarında, yəni Fransa burjua inqilabı dövründə Almaniya iqtisadi, istərsə də siyasi cəhətdən Avropada ən geridə qalmış bir ölkə idi. Fransa inqilabının təsiri ilə Almaniyanın bəzi yerlərində baş verən kəndli üsyanları geniş miqyasda yayılmır və onlar feodal-mütləqiyyət üsul idarəsini sarsıda bilmirdi. Burjuaziya həddindən artıq zəif olduğuna görə, feodal-mütləqiyyət üsul idarəsinə qarşı mübarizə apararı üçüncü təbəqənin çıxışlarına başçılıq etmirdi. Alman xalqı Fransa inqilabı ordusunu feodal mütləqiyyəti əsarətindən azad edən bir qüvvə kimi qarşıladı, ancaq sonradan, Napoleon müharibələri dövründə, Fransanın apardığı mübarizə öz mahiyyətini dəyişdi, xilaskarlıqdan qəsbkarlığa keçdi. Beləliklə

<https://doi.org/10.59849/2224-9257.2024.1.409>

Almaniyada milli hiss sıxışdırıldı, vergilər artdı, əsgəri mükəlləfiyyət və kontinental mühasirələr başlandı. Bütün bunlar alman milli şüurunun oyanmasına və fransızların ölkədən qovulmasına şərait yaratdı.

Müxtəlif ölkələrin ədəbiyyatlarında yaranıb inkişaf edən və romantizm adlandırılan ədəbi cərəyan XVIII əsrin son on ili və XIX əsrin birinci otuz ili müddətində meydana çıxmışdır. Bu ədəbi cərəyan Avropanın mədəniyyət sahəsində incəsənətin və elmin bütün növlərini əhatə edən ideya və bədiilik hərəkatıdır. Romantizm sosial-tarixi hadisələrin nəticəsi kimi yaranmışdır. Belə hadisələr arasında Böyük Fransa inqilabının gətirmiş olduğu tarixi təcrübənin rolu xüsusilə böyük olmuşdur. Bu hərəkat ədəbiyyatda oyanış etdi və yaradıcılıq prinsiplərinə yenidən baxmaq məcburiyyəti yaratdı. Romantizmin bəzi ideyaları yarıməsrlik mövcudluq dövründə nəzərə çarpacaq təkamül yolu keçmişdir.

Lakin ümumi istiqamət vahid estetik məcrada olub, romantizm məktəblərinin təmsilçiləri tərəfindən bəyənilmişdir. Feodal-zadəgən aləminin və onun mədəniyyətinin məhvi, XVII əsrin sonunda inqilab nəticəsində meydana gələn ictimai münasibətlərin təntənəsi bütün ölkələrdə yaşayan insanların şüurunda mühüm dönüşlərə səbəb olmaya bilməzdi. Fransa inqilabı ilə Napoleon müharibələri arasındakı zaman kəsiyi Alman ədəbiyyatında ən mücərrəd dövr hesab olunsa da, eyni zamanda 1789-cu illə Avropa dövlətlərində qələbədən sonrakı bərpa dövrü arasındakı illər ədəbiyyatda “qızıl dövr” adlanır. Nə qədər zəngin və qeyri adi bir dövr olsa da bu dövr müharibələrinin reallığı, iqtisadi böhran və siyasi dəyişikliklərin mövcudluğu, köhnəliklə yeniliyin çulğalaşdığı və anarxiya qarşısında qorxunun hökm sürdüyü dövrdür. “Romantizm” adı ilə məşhur olan ədəbi cərəyanın ictimai-tarixi zəmini belə idi.

Yazar. İn/yazı. “Romantizmin yaranması”.Almaniya ilkin dövrlərdə.Berlin1893.Müəllif yazır:”Alman romantizminin inkişafının birinci mərhələsi 1795-1806 – cı illərə aiddir. Bu mərhələdə alman romantizminin elmi-nəzəriyyəsi yaranır və tamamlanıb formalaşır. Həmin dövr Fransada Direktoriya və konsulluğun yaranması, Prussiya və Avstriyanın darmadağın edilməsi ilə nəticələnən Napoleon müharibələrinin başlanması zamanına təsadüf edir. Alman romantizminin bu mərhələsi Şleqel qardaşlarının, Tikin, Vakenroderin və Novalisin adı ilə bağlıdır.(1.s.112)

İkinci mərhələ 1806-cı ildən başlayır və 1830-cu il Fransa iyul inqilabına qədər davam edir. Beləliklə ikinci mərhələ Napoleon müharibələri və Bərpa dövrünü əhatə edir. Birinci mərhələdə çıxış edən Fridrix yaradıcılığı əhəmiyyətli dərəcədə təkamül tapır. Eyni zamanda Arnim, Brentano, Qrimm qardaşları, Kleyst, Ayxendorf, Hofman, Şamisso kimi yeni romantik yazıçılar meydana çıxır.

1830-cu il Fransa inqilabından sonra başlanan üçüncü mərhələdə alman ədəbiyyatında romantik meyllər sıxışdırılıb meydandan çıxarılır və yeni ədəbi cərəyanlar formalaşmağa başlayır. İlk alman romantikləri 90-cı illərdə ilk dəfə çıxış

<https://doi.org/10.59849/2224-9257.2024.1.409>

etdikləri zaman ədəbi aləmdə oxucu kütləsinin zövq və mənafeyinə istiqamət verən maarifçi yazıçılar hələ hakim mövqə tuturdular. 90-cı illərdən sonra bir-birindən xəbərsiz halda çıxış edən gənc romantik yazıçılar və tənqidçilər özlərinin mətbuat orqanı olan “Atenium” jurnalını yaratdılar və öz həmfikirlərini, həmçinin onlara rəğbət bəsləyən məhdud bir qrupu öz ətrafında birləşdirən bir əsəbi dərnək təşkil etdilər.

Bu dövrdə ədəbiyyata Gete və Şillerin ardınca yeni adlar gəlməyə başladı. 1780-cı illərdə Hölderlin, Tik, Vakentoder, F. Şlegel, Novalis, Brentano, Arnim və Klavst, Hoffman və başqaları şair, yazıçı, filosof kimi tanınmağa başladılar. Alman ədəbiyyatında aparıcı cərəyan hesab olunan romantizm cərəyanı müxtəlif cərəyanlarla mübarizə zəminində formalaşaraq inkişaf etdi. Onlar arasında xüsusi yer tutan isə təqlidçi klassizm idi. Klassizm Almaniyada XVIII əsrin əvvəlində mövcud olmuşdur.

Gete və Şiller kimi müəlliflərin daxil olduqları klassizm cərəyanı dövləti tərənnüm edir, romantizm isə bunun əksinə gedirdi. Birincisinin şüarı ağıl, ikincidə isə hisslərdir. Klassik romantiklərin əsas estetik prinsipləri nizam-intizam, romantiklərdə isə əksinə azadlıq və sərbəstlik idi. Bütün romantiklər klassizm cərəyanına qarşı çıxış edirdilər.

Romantika anlayışı əsasən gözəlliklər barədə olan təsəvvürlər, saf və qərəzsiz hisslər, qanadlanmış arzular, ruh coşğunluğu və gələcəyə meyllilik hissləri ilə bağlıdır. İnsanın ürəyi böyük işlər görmək həvəsi və yaradıcılıq coşğusu ilə yanarkən dünyanı dəyişməklə onda yüksək ideal bərqərar etmək meyli romantika ilə bağlıdır. Bu hisslər sanki insan qarşısında geniş və bitib-tükənməz imkanlar açdığı bir dövrə - gənclik dövrünə xüsusilə xas olandır.

Romantizm cərəyanının əsas mərkəzi Almaniya olmuşdur. İngilis, Fransız, Polşa və Rusiya romantiklərinin əsərlərində olan əsas ideya məhz alman şair və filosoflarının əsərlərindən götürülmüşdür. Maarifçiliyin əvəzində meydana gələn romantizm cərəyanı bir çox məsələlərdə onun tam əksi idi. Artıq maarifçilik mədəniyyətinin özlüyündə romantizm meyllilik görünürdü.

Stern A. Der Einfluss der französischen Revolution auf das deutsche Geistesleben. Stuttgart-Berlin, 1982. Stern A. öz fikrini belə izah edir: “Romantizmin sələfləri maarifçilikdən ayrılmadan, onun zəif tərəflərinə tənqidi qiymət verməyə başladılar. Onlar maarifçiliyin bəzi yaradıcılıq prinsiplərinə qarşı çıxdılar. Tədqiqatçı S. Turayevin fikrinə görə maarifçilikdən romantizmə keçid dövrünə bir sıra aspektlərdən yanaşmaq olar. Hər şeydən əvvəl XVIII sosial-fəlsəfi ideyaların bir dövrdən digərinə ardıcılıq olaraq keçməsi və yaxud inkar olunması məsələsi ortaya çıxır. Ədəbi dövrün mürəkkəbliyini və ziddiyyətini üzə çıxaran bir sıra aparıcı xüsusiyyət və tendensiyalar mövcuddur. İ. Q. Neupakovanın fikrinə görə bu tendensiyaların bəziləri yeni dövrün gəlişi ilə yenidən təkrarlanır. Misal olaraq müəyyən qevvələrin təsiri ilə hər dövrdə dəyişən bədii şüuru göstərmək olar. Bədii

<https://doi.org/10.59849/2224-9257.2024.1.409>

şüurun inkişafına təsir edən əsas amil bir qayda olaraq bir və ya bir neçə ölkədə baş verən ictimai-siyasi hadisələrdir. XIX əsrdə bədii şüurun inkişafında olan əsas irəliləyişlər, qeyd etdiyimiz kimi 1789-1794 – cü illərdə baş vermiş Fransa inqilabı ilə bağlıdır. Fransa inqilabı ağılın, ruhun oyanışı, zəkanın oyanışı oldu. **(2.s.324)**

Onun məğlubıyyəti isə ruhun, bədii şüurun qələbəsinə rəvac verdi. Hətta, parçalanmış və iqtisadi cəhətdən geri qalmış Almaniyada ədəbiyyat və fəlsəfə Qete, Şiller, Kant və Fixte, Şellingin timsalında özünün ən yüksək çiçəklənmə dövrünə çatdı. O dövrdə yaranan bütün əsərlərdə o dövri alman cəmiyyətinə meydan oxuma hissi, insan və cəmiyyət arasında uyğunsuzluq duyulur. Romantiklərin ədəbi təxəyyülündə xoşbəxt gələcəyin təsviri (Şelling), və yaxud keçmiş “qızıl əsr” (Novalis) kimi təqdim olunurdu. Maarifçilikdən romantizmə keçid dövründə müxtəlif məktəblər yaranır, keçmişin norma və adət-ənənələri inkar olunurdu.

Nəhayət bu dövr insan həyatının bütün sferalarında-ideokogiyada, siyasətdə, elmdə, ictimai psixologiyada dəyişkənlik dövrü oldu. İncəsənətdə romantizmin əsas avtoritetləri Şleqel qardaşları, Novalis, Şelling və bu hərəkatın həm tarixi baxımdan, həm də ən parlaq təzahür dövrü olan Yena romantizminin mütəfəkkiri F.Şleyermaxer olmuşlar.

Bir çox məsələlərdə maarifçiliyin tam əksi olan və məhz bu cərəyanın əvəzində yaranan romantizm sonralar bütün xalqların ədəbiyyatında təşəkkül tapdı və ya onun tərkib hissəsi kimi ədəbi prosesdə iştirak etdi.

Hettner, Geschichte der deutschen Literatur im archthnten Jahrhundert. Bd.2.

Aufbau Verlag Berlin und Weimar, 1979. Müəllif qeyd edir:”Romantizmin yaranması və inkişaf etməsi tarixini izləyərkən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, alman ədəbiyyatında romantizmin bir estetik cərəyan və ədəbi-bədii məktəb kimi formalaşması prosesinin istiqaməti digər bədii-estetik konsepsiyaların, o cümlədən romantizmin özünün başqa Avropa ədəbiyyatlarında təşəkkülündən köklü surətdə fərqlənir. Romantizm bir ədəbi cərəyan kimi yaranan və inkişaf edən dövrdə Almaniyada iqtisadi-siyasi geriliyə baxmayaraq fəlsəfi-nəzəri fikir çox inkişaf etmişdi, bədii fikirdə isə Lessing, Gete, Şiller kimi korifeylər yetişmişdi. Bu cərəyanın adı çəkilən nümayəndələrinin əsərləri isə xüsusi tədqiqat obyektidir.” **(4.s.861)**

Populyar Ədəbiyyat dövrü.

1250-ci ildən 1600-cü ilə qədərki dövr Alman şəhərlərinə artan ticari böyümə və zənginlik gətirmişdir və yeni bir iqtisadi-ictimai sinif olan Orta sinif ortaya çıxmışdır. Orta sinif mədəni liderliyi ələ keçirmişdi. Bu eşqin aristokrat sinifin təqdimatı orta sinif həqiqiliyinin göstərməsinə və ciddiliyinə yol açmışdır. İntibah, Almaniyaya insanların dünyəvi yeri olan və təbiətini başa düşmə vurğusunu gətirdi. Bu intellektual alim humanizim olaraq bilinir. Alman

humanizmi Avropa tarixindəki ən önəmli dəyişimə yol açır. Bu dəyişimə Reform adlanır.

Alman humanizimi.

1350-ci illərdə universitetlərin yaradılması Bohemyada başladı. Bu dövrün ən bilinən Alman əsəri olan, Johannes von Telp tərəfindən yazılan və ölümü ilə orta bir cütün arasındakı dialoqu izah edən Bohemyalı cütlükdür. Humanizmin əsas nöqtəsi 1480-ci ildən 1530-cu ilə kimidir. İnsanlıq üçün yeni ideallar axtarışı içində humanistlər köhnə Yunan tarixini və fəlsəfəsini kəşf etdilər. Əsrlərinin çoxunu almancadan çox latınca yazırdılar. Ən məşhur alman humanistləri İbranicənin ən öndə gedən ustalarından Johannes Reuchlin və Reformu başlanan Martin Luterin baş köməkçisi Phillip Melanchtondur.

Alman klassismi.

Alman klassismi, Höte, Şiller və Almaniyanın ən böyük lirik şairi Friedrich Höldern tərəfindən idarə edilirdi. Klassizm təxminən 30 ilə qədər inkişaf etdi, ta ki 1787-ci ildə Höte İtalyan klassiklərinin antykləriini araşdırmaq üçün etdiyi qədər Şeksperin ingilis ədəbiyyatında idisə, Şillerin də böyük tarixi dramları da Alman ədəbiyyatında klassik tərz olaraq səhnədə qalmışdır. Şillerin sonrakı əsərləri çox mübahisə edilən fəlsəfi mövzuları, Avropa tarixinin işlərini qarmaqarışıq başa düşməsi, adi düşüncələri, böyük bir ədəbi tərz birləşdirmişdi. Ən məşhur əsərləri tarixi dramlarıdır.

Romantizm. Romantizm 1790-cı illərin sonunda vacib və təsir edici bir hərəkət olaraq meydana çıxmışdır. Romantiklər düşüncə gücü və güclü duyğularını alıb özünü azad formalarını ələ aldılar. Bəlkədə romantiklərin ən yaxşısı "Novalis" adı ilə tanınan Friedrich von Hardenberg idi. Köməkçisi Friedrich Schlegel ilə bərabər Novalis insani obrazlarının gücünü üzə çıxartmışdı. Alman romantizminin digər xüsusiyyəti də yazıçıların sıx milliyyətçi olmasıdır. 1800-cü illərdə Jakob Grimm və Vilhelm Grimm qardaşları tərəfindən dəyərləndirilən alman əfsanələri alman millətçiliyini deyil, amma eyni zamanda romantiklərin əfsanələrə və folklora marağını artırmışdı.

Nazi dövründə ədəbiyyatı Adolf Hitlerin Nasiss partiyası Almaniyaadakı İqtidarı 1933-cü ildə ələ keçirdi. Nassislər heç bir zaman keçirmədən əxlaqsız və siyasətən etibarsız tapdıqları ekspriyonistləri mühakimə etməyə başladılar. Etdikləri ilk işlərdən biri ekspriyonist kitabları Berlində kitabxana həyatında xalqın gözləri qarşısında yandırmaq oldu. Hitlerin Üçüncü Reich bitmək-tükənmək təğlibatın yanında çox az dəyərlə ədəbi əsər yaratmışdır. Xüsusi ilə bu dövrdə Leo Weisgeber düşüncələri ən çox üstün tutulan Nassislərin dil alimləri və ədəbiyyatçısıdır. Bertolt Brecht və Thomas Mann kimi əhəmiyyətli yazıçılar ABD-yə köç etdilər və orada almanca yazmağa davam etdilər. Digərləri isə tutuldular və düşərgələrdə qətl etdilər.

ƏDƏBİYYAT:

- 1.Yazar. In/yazı. “Romantizmin yaranması”.Almaniya ilkindövrərdə. Berlin1893.səh:112.
- 2.Stern A.Der Einfluss der französischen Revolution auf das deutsche Geistesleben. Stuttgart-Berlin,1982, s.324
- 3.Берковский Н.Я.Романтизм в Германии.Л., 1973,с.567
- 4.Hettner, Geschichte der deutschen Literatur im archthnten Jahrhundert. Bd.2. Aufbau Verlag Berlin und Weimar, 1979? s.861

З.Насирова,А.Сурхаева

РОМАНТИЗМ И ГУМАНИЗМ В КЛАССИЧЕСКОЙ НЕМЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ТЕНДЕНЦИЙ

РЕЗЮМЕ

Эта полувековое существование некоторые идеи романтизма прошли наглядный путь развития. Романтическое мироэрение и образ мысли актуальны для всех эпох, являясь колыбелью теории романтизма, немецкий романтизм стал темой этой статьи.

Сформировавшийся и развивающийся в результате борьбы разных течений, романтизм являясь передовым направлением в немецкой литературе, рассматривается в статье с разных точек эрения в ставнении с классицизмом.

Понятие романтики в основном связано с представлениями о красоте, чистых и непредвзятых чувствах, крылатых мечтах, волнении и дальновидных чувствах. Романтизм связан с горящим желанием творить великие дела человеческим сердцем и склонностью изменить мир и утвердить в нем высокий идеал. Эти чувства кажутся особенно характерными для периода, когда у человека есть широкие и неисчерпаемые возможности, - периода молодости.

Понятие романтики в основном связано с представлениями о красоте, чистых и непредвзятых чувствах, крылатых мечтах, волнении и дальновидных чувствах. Романтизм связан с человеческим сердцем, горящим желанием творить великие дела и стремлением изменить мир и утвердить в нем высокий идеал. Эти чувства кажутся особенно характерными для периода, когда у человека широкие и безграничные возможности, - периода молодости.

Key Words: *romanticism, literary movement, literary circle, aesthetic,culture.*

Z.Nasirova,A.Surxayeva

ROMANTICISM AND HUMANISM IN CLASSICAL GERMAN LITERATURE MANIFESTATION FORMS OF TENDENCIES

SUMMARY

Some ideas of romanticism have been passed visibly evolution way in semicentennial existing period. Romantical world vision and thinking style are actual for all stages and German romanticism regards as cradle of romanticism theory, so choosing such kind of scientific article directly connects with it.

Romanticism current which was formed in different currents by fighting regards the main basic current of German literature and was analysed with classic current by its different features.

The concept of romance is mainly connected with ideas about beauty, pure and unprejudiced feelings, winged dreams, excitement and visionary feelings. Romanticism is associated with a burning desire to create great things with a human heart and a tendency to change the world and establish a high ideal in it.

These feelings seem to be especially characteristic of the period when a person has wide and inexhaustible opportunities, the period of youth.

The concept of romance is mainly connected with ideas about beauty, pure and unprejudiced feelings, winged dreams, excitement and visionary feelings. Romanticism is connected with the human heart, the burning desire to create great things and the desire to change the world and establish a high ideal in it. These feelings seem to be especially characteristic of the period when a person has wide and boundless possibilities, the period of youth.

Key Words: romanticism, literary movement, literary circle, aesthetic,culture.

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,dosent Nuriyyə Rzayeva